ТРАНЗИТ ПОЕЗІЇ КРІЗЬ ЧАС І ПРОСТІР

За висловом І.Франка, переклад прокладає «золоті мости» взаєморозуміння між народами. «Душа мистецтва живиться донорською кров'ю перекладачів», – таким афористично сформульованим реченням завершила свою передмову до книги Григорія Кочура «Друге відлуння» Марина Новикова. Вона вважає, що переклади стали героями нашого часу не тільки через культуртрегерську свою роль: «Вони вразили нас іншим. Творчість гине двічі: спершу – в газовій камері, потім – у Леті. А якщо вона зникає безслідно й безплідно, – то навіщо вона? Творчість не гине ніколи. Цього навчили нас переклади. Бухенвальд був після Веймара, але переклади воскресили Гете з бухенвальдського попелу. Справжнє безсмертя мистецтва – не в погруддях зацькованих геніїв, а в перекладах. Справжня свобода мистецтва – не в зухвалих маніфестах і не в уїдливих сатирах, а в перекладах».

Той факт, що Микола Василенко на всіх етапах своєї творчості займався перекладами, засвідчує глибоке розуміння їхньої особливої місії в культурі та у розширенні духовних обріїв народів. Для нього особисто це заняття стало виходом у царину свободи. Перші свої переклади М.Василенко здійснив, коли був політв'язнем (1947 – 1955). До цього виду творчості молодого поета заохочував Г.Кочур, з яким вони потоваришували ще з тих часів. М.Василенко і досі продовжує саме його перекладацьку традицію, сутність якої полягає у максимальному наближенні до першотексту. Звісно, досягти абсолютної відповідності поетичного перекладу оригіналові неможливо, що зумовлено різницями між мовами, культурними кодами, індивідуальними стилями автора й інтерпретатора та багатьма іншими факторами. М.Василенко, як і Г.Кочур, завжди прагне зберегти зміст і дух, образну мову, версифікаційні та стильові особливості першотекстів. Елементи вільного перекладу в нього трапляються дуже рідко, а переспів у «Транзиті самоцвітів» тільки один – вірш «Скажи, хто ворог, друже твій…» (з поезії О.Пушкіна «Прозаик и поэт»). Твори для перекладу вибрані з тонким естетичним смаком. Отже, назва нової книги М.Василенка цілком відповідає її змістові.

«Транзит самоцвітів» відкривається перекладами з англійської та американської романтичної поезії, якою М.Василенко здавна захоплюється. Деякі вірші («Шильйон» і «Безсонних сонце…» Джорджа Гордона Байрона, «Коник і цвіркун» Джона Кітса та інші) вже мають кілька перекладацьких інтерпретацій українською мовою, але слід зважити на авторитетну думку Ф.-Д.-Е Шлейермахера про потребу повторних перекладів, кожен з яких може відтворити ті риси оригіналу, які відсутні в попередніх інтерпретаціях. Англійський гумор дуже важко передати іншою мовою, проте М.Василенко блискуче це зробив у перекладах фольклорних творів. Він відкрив для українського читача такий жанр усної народної творчості, як лимерики (вперше вони були опубліковані у збірці «Очна ставка»). За визначенням О.Мокровольського, лимерик – «це веселий п'ятирядковий вірш, в якому

часто висміювалися знайомі люди. У лимериків у кінці першого рядка часто називається адреса героя – місто, село чи країна… Далі розповідається про його «дивацтва», і останній рядок – «підсумковий», мов луна повторює перший…». Василенкові переклади з англійської поезії проаналізував В.Тарабановський у статті «Микола Василенко-перекладач» (див.: Микола Василенко: літературні розвідки, бібліографічні нариси. – Херсон, 1996. – С. 25 – 30), де слушно відзначив, що вони анітрохи не поступаються перекладам С.Маршака, Д.Михайловського, В.Мисика, М.Пилинського, О.Мокровольського. До цього переліку можна додати ще й Д.Павличка (див. переклад «Коника і цвіркуна» Джона Кітса у його книгах «Сонети» та «Світовий сонет») і Г.Кочура . (див. переклади поезій «Коник і цвіркун» Джона Кітса, «Безсонних сонце…» Джорджа Гордона Байрона, «Озімандія» Персі Біші Шеллі у книзі «Друге відлуння»).

З німецької мови М.Василенко переклав дві поезії Йоганна Вольфганга Гете: «Знайшов» і «Прометей». Йому вдалося не тільки досягти змістової точності, а й блискуче передати ритмомелодику і стиль кожного з цих творів. Перший з них українською мовою звучить, здається, ще милозвучніше, ніж німецькою. Наприклад:

Блукав у лісі *Дивлюся, квітка,*
Я без мети, *Немов грибок,*
Не хтів нічого……..Цвіте, сіяє,
Отам знайти. *Мов блиск зірок.*

Славнозвісний гімн «Прометей» у перекладі М.Василенка сповнений дійсно Гетевського героїчного пафосу. Перекладач зберіг вільний розмір і складну строфіку оригіналу. Переклад Миколи Василенка ближчий до першотексту, ніж переклад Миколи Терещенка. Порівняймо:

Коли я був малим……. *Як я малим був,*
і добре ще не знав нічого, *Не відав, що робити, -*
до тебе очі зводив, *Звертав заблудлий погляд*
мов ухо там було, *До сонця, чи немає там*
щоб почути моє благання, *Ушей, що чують зойк благання,*
і серце, *Сердець, подібних на моє,*
щоб співчувати пригнобленим. *Що всіх пригнічених жаліє.*
(М.Василенко). *(М.Терещенко).*

М.Терещенко відходить не лише від форми оригіналу, а й подекуди від змісту. «Прометей» Гете – гнівний монолог титана, адресований Зевсові, який наказав прикувати його до скелі. Чому в Терещенковому тексті герой «Звертав заблудлий погляд / До сонця» можна тільки дивуватися. Богом сонця у давніх греків був Геліос, який не міг скасувати наказу головного бога на Олімпі. Головний же прорахунок М.Терещенка у тому, що нічого подібного немає і не могло бути у першотексті. Отже, переклад М.Василенка досконаліший.

Угорська поезія репрезентована у книзі «Транзит самоцвітів» віршем Гарбара Девечері «Вечір Тіноді у Шарварі». Мова перекладу сприймається легко. М.Василенко зберіг зміст, тропіку і вільний вірш першотексту.

Найбільше у книзі перекладів зі слов'янських мов: зі словацької («Нітра» Андрія Сладковича), з чеської («Хвиля» Франтішека Нехвatала), з польської («Блокнот» Антоні Слонімського, вісім віршів Леопольда Стаффа, «Із крихтами молодості…» Юліана Тувіма, три вірші Станіслава Місаковського), з болгарської («Кохання» Івана Пейчева, «Спадщина» Кирила Христова Гончева, «Шумен» Бориславa Геронтієва, «Дума про Аспаруха», «Коловорот», «Літо» Нели Данчевої, «Мандрівник», «Слід», «Ряжені» Огняна Спиридонова, «Синівське» Цоньо Палазова, «Партизанська мати», «Зима» Младена Проданова, «Тридцять років» Славчо Николова, «Як витягти тебе…» Сніжани Кралевої, «Над аркушем», «Червоні коні», «Мовчання» Рози Бонової, «Істина», «Весняний настрій», «Я не стріляю шротом…», «Не женіть мого Пегаса…» Іліани Стоянової, «Коли придбаю крила…» Даніели Йосифової, «Зимове яблуко» Антоніна Горчева), з білоруської («Моя душа», «Дід», «Ворона й Чиж», «Тріолет» Максима Богдановича, «Пісня куликів», «Хто їде там?», «Журавель та Чапля» Максима Танка, «Ліс» Якуба Коласа), а також з російської. Оскільки дехто заперечує необхідність перекладів з російської мови, то на них ми зупинимося детальніше. З вищезгаданих творів майже всі українською мовою з'явилися вперше (винятками є «Серце», «З крихтами юності, що робити?» Л.Стаффа, «Ліс» Я. Коласа і, можливо, ще кілька творів).

З російської лірики М.Василенко обрав для перекладу твори двох класиків «золотого віку», цілу низку віршів модерністів «срібного» віку, а також мініатюри Миколи Рубцова, «Над ручьём» Василя Федорова та дві поезії Івана Мінтяка.

На відміну від уже згаданого переспіву О.Пушкіна, переклад вірша Миколи Некрасова досить-таки наближений до першотексту. Щоб читач міг у цьому переконатися, наведемо початок твору мовою оригіналу:

Внимая ужасам войны,
При каждой новой жертве боя
Мне жаль не друга, не жены,
Мне жаль не самого героя…

М.Василенку належить пріоритет у перекладі українською мовою сатири Осипа Мандельштама на Сталіна «Мы живём, под собою не чуя страны…» (1933). Цей твір належить до жанру, який важко піддається поетичній інтерпретації іншою мовою, але перекладачеві вдалося майже адекватно передати зміст і форму оригіналу. В українському варіанті сатиричне спрямування першотексту подекуди навіть загострено, як-от:

Его толстые пальцы, как черви, жирны,
А слова, как пудовые гири, верны.

Його пальці товстючі, як змії в терні,
А слова, наче гирі пудові, стальні.

Мандельштамове порівняння пальців з червами викликає тільки огиду, а вжитий Василенком фразеологізм «як змії в терні», не втрачаючи такої ж емоційної конотації, має ще й зловісне звучання. Епітет «верны» у перекладі замінений на «стальні», внаслідок чого іронія підсилюється каламбуром

(стальні – Сталін). Ці зміни, як і згадка у другому рядку про чекістів, якої немає в оригіналі, цілком коректні й не дисонують з першотекстом. Василенкові переклади трьох медитативних поезій О.Мандельштама, написаних у таборі та під час заслання, вражають не так текстуальною точністю (хоч і її не бракує), як непідробною щирістю почуттів. Причина цього криється у схожості доль українського і російського поетів. Ліричний автогерой Мандельштама дуже близький Василенкові, який на власному досвіді пізнав життя політв'язня.

Вірш Бориса Пастернака «Во всём мне хочется дойти…» (з книги «Когда разгуляется») є своєрідним естетичним кредо автора. Майже кожна строфа цього широко відомого твору стала афоризмом, тому М.Василенко намагався якомога менше трансформувати першотекст, хоча неминучі у поетичному перекладі відступи від оригіналу в нього, звісно, трапляються. Зокрема, в українському варіанті дещо іншої тональності набула сьома строфа:

Я б вірші лаштував, як сад.
І благородно,
Цвіли б у них дуби підряд,
Один за одним.

Я б разбивал стихи, как сад.
Всей дрожью жилок
Цвели бы липы в них подряд,
Гуськом, в затылок.

У Пастернака в цій строфі виповідається мрія творити суто «земну» чуттєву поезію, що підкреслюється прозаїзмами у другому та четвертому рядках і символічним образом лип, а в перекладі – «високу»: адже дуби символізують твердість, силу, благородство (закономірно перед згадкою про них з'явився усічений рядок «І благородно»). Можливо, слово «липи» в українському тексті просто не вписувалося в ритм, але заміна їх дубами, як ми переконалися, змінила смислові акценти у строфі. У цілому ж Василенкова інтерпретація Пастернакового вірша наближена до оригіналу, а елементи вільного перекладу в одному катрені навряд чи можна вважати недоліком.

Вміння передавати дух і стиль жіночої поезії притаманне небагатьом чоловікам-перекладачам. М.Василенко, безумовно, належить до цих небагатьох. Йому вдалося здолати психологічні бар'єри і технічні труднощі перекладацької інтерпретації навіть таких складних текстів, якими є вірші двох найвизначніших російських поетес «срібного віку».

У Василенковому перекладі поезії Анни Ахматової «Не мудрено, что похоронным звоном…» збережено зміст, елегійну тональність, образну систему, версифікаційні особливості оригіналу, лише дещо зменшено трагедійну напругу першого рядка шляхом заміни епітета «похоронним» на «невеселим». З інших творів цієї поетеси М.Василенко переклав тільки два невеликі фрагменти: другий катрен з вірша «Мне ни к чему одические рати…»:

Когда б вы знали, из какого сора
Растут стихи, не ведая стыда,
Как жёлтый одуванчик у забора,
Как лопухи и лебеда,

а також перший катрен з вірша «Не с теми я, кто бросил землю…»:

Не с теми я, кто бросил землю
На растерзание врагам.
Их грубой лести я не внемлю,
Им песен я своих не дам.

Переклади обох фрагментів наближені до першотекстів, лише «жёлтый одуванчик» український поет мусив замінити на «будяків суцвіття», бо слово «кульбаба» не вписувалося в ритмічний лад вірша.

Василенкові інтерпретація поезії Марини Цвєтаєвої «Моим стихам, написанным так рано…» відтворює дух, версифікацію і значною мірою стиль оригіналу.

Федір Сологуб увійшов в історію літератури як схильний до містики символіст, співець «потойбічної краси», страждання і смерті. Перекладені М.Василенком фрагменти «Собаки сивого короля» репрезентують сатиричний талант цього поета і, звісно, самого перекладача.

У перекладах творів наступної генерації російських поетів М.Василенко майстерно передав тонку іронію Миколи Рубцова, пронизливий ліризм Миколи Федорова, внутрішній драматизм поезії Івана Мінтяка.

Вміщені в «Транзиті самоцвітів» переклади з чеченської, інгуської, осетинської, карачаївської, абазинської, вірменської, грузинської та єврейської (ідіш) мов здійснені не за оригіналами, а за авторськими підрядниками, в яких точно передано зміст і версифікаційні особливості текстів. Звісно, М.Василенкові у процесі роботи довелося спиратися також на власну ерудицію, задіяти свою інтуїцію, загалом докласти багато зусиль, щоб на основі цих підрядників постали повноцінні художні переклади.

Прихильники вільного перекладу люблять цитувати жартівливий афоризм Генріха Гейне: «Переклад, мов жінка: якщо гарна, то невірна, якщо вірна, то негарна». Звісно, вільні переклади, переспіви і переробки мають право на існування. Всі ми ще зі шкільної лави пам’ятаємо, що нова українська література була започаткована здійсненою І.Котляревським травестійно-бурлескною переробкою поеми Вергілія «Енеїда». Подібних переробок чимало з’являється і в постмодерній літературі. Проте у таких текстів специфічна функція, вони не претендують на репрезентацію твору, покладеного в їх основу. В переспівах, а нерідко й у вільних перекладах особистість перекладача заступає собою особистість автора першотексту. Іноді навіть талановиті перекладачі не дуже дбають про збереження національного колориту оригіналу, а натомість привносять у текст невластивий йому культурний код. Звичайно, сьогодні навряд чи хтось наважиться замість «ранчо» написати «хутір» чи замість «вестибюль» – «сіни», але в історії українського перекладу і не таке траплялося… Перекладознавство в Україні – порівняно молода наука. Чіткі критерії якості перекладу досі не розроблені, перекладацьких шкіл існує декілька, і представники кожної мають свої власні позиції. Для прикладу досить згадати бурхливі дискусії навколо перекладів Миколи Лукаша з Федеріко Гарсіа Лорки, які розпочалися 1969 року, коли у № 3 журналу «Сучасність» з’явилася стаття представника Нью-Йоркської групи Юрія Тарнавського

«Під тихими оливами, або вареники замість гітар», і тривають уже півстоліття (див.: Пронкевич О. Лорка – українець або Лорка українською? // Літературна компаративістика. – Вип. 2. – К., 2005. – С. 286 – 298). Більшість сучасних українських перекладачів, як і М.Василенко, все-таки дотримуються тих принципів перекладу, які утвердив Г.Кочур. «Транзит самоцвітів» засвідчує, що переклади можуть бути і близькими до першотекстів, і гарними.

Наталія Чухонцева,
кандидат філологічних наук, доцент

[Чухонцева Н. Транзит поезії крізь час і простір / Наталія Чухонцева // Василенко М. Транзит самоцвітів: переклади. – Київ; Херсон: Просвіта, 2012. – С. 3-14].